

ปัจจัยพุทธจิตวิทยาที่มีผลกระทบต่อกระบวนการมีส่วนร่วม
Buddhist Psychological Factors Effecting Participatory Process

Received : March 9, 2019

Revised : May 10, 2019

Accepted : June 30, 2019

ยุภาพร พรสมิทธิ์¹

Yuphaphorn Pornsamit

บทคัดย่อ

ปัจจัยพุทธจิตวิทยาคือหลักสาธณียธรรมจะทำให้หมู่คณะมีความรักความเคารพต่อกันในรูปของ การสงเคราะห์และอนุเคราะห์ต่อกัน การทะเลาะวิวาทกันก็จะไม่เกิดขึ้น ความสามัคคีซึ่งเป็นผลที่พึงปรารถนาของหมู่คณะจะบังเกิดขึ้นนำมาซึ่งเอกภาพ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในองค์กรหรือสังคมที่ประกอบด้วยสมาชิกที่คิด พูด และทำดีต่อกัน รู้จักแบ่งปันปันส่วนผลประโยชน์กันและกัน ปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีของสังคม และยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างอย่างมีเหตุมีผลด้วยเมตตาจิต

คำสำคัญ: ปัจจัยพุทธจิตวิทยา, ผลกระทบ, การมีส่วนร่วม

Abstract

Virtues for fraternal living brought about loving-kindness and respects in terms of assistance and help to the public, resulted in the reinforcing of reconciliation, solidarity and ultimately unity to the organization or society because of the amiable deed, amiable word, amiable thought, sharing any lawful gains with virtuous fellows, equal rules of law, and right views with other fellows in the organization or society.

Key Words: Buddhist Psychological factors, effects, participatory process

---

¹ หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

การมีส่วนร่วมเป็นการได้เข้าไปเกี่ยวข้องที่อาจเป็นการเข้าร่วมแบบทางตรงหรือทางอ้อมในการทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งก็ได้เป็นการที่ปัจเจกบุคคลก็ดี กลุ่มคน หรือองค์กรภาคประชาชนอาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการดำเนินโครงการ การแบ่งปันผลประโยชน์ และการประเมินผลโครงการพัฒนาด้วยความสมัครใจ โดยปราศจากข้อกำหนดที่มาจากบุคคลภายนอกและเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งมีอำนาจอิสระในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาให้กับสมาชิกด้วยความพึงพอใจ และผู้เข้ามามีส่วนร่วมมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย (เนตินา โปธิ์ประสระ, 2541: 5)

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเน้นให้สมาชิกพุทธบริษัทเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการบัญญัติพระวินัยที่เป็นกฎเกณฑ์ที่จะนำมาบังคับใช้กับพระภิกษุ และภิกษุณี โดยภายในวัดพระเชตุวัน พระพุทธเจ้าทรงให้จัดตั้งสังฆสภาสำหรับให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการสนทนากลุ่ม พูดคุยระดมความคิดเห็น และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันในเรื่องที่ตนเองได้รับประสบการณ์จากการปฏิบัติ และการออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในคามนิคมต่าง ๆ เพื่อนำเอาข้อคิดเห็นไปปรับปรุงให้การปฏิบัติและการสั่งสอนให้ดีขึ้น

นอกจากสังฆสภาแล้ว ภายในบริเวณวัดเชตุวัน พระพุทธเจ้ายังทรงให้จัดตั้งธรรมสภาขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่เทศนาสั่งสอนพุทธศาสนิกชนทั้งโดยพระองค์เอง และทรงโปรดให้พระอรุณยาสาวกเป็นผู้แสดงธรรม เป็นรูปแบบของการให้พุทธบริษัทเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการสร้างความมั่นคงให้แก่พระพุทธศาสนาให้สถิตสถาพรในชมพูทวีปที่เป่าหมาย และพัฒนาศรัทธาของพุทธบริษัทให้ดำรงมั่น ไม่หวั่นไหวคลอนแคลน ท่ามกลางการแข่งขันหาศาสนิกของแต่ละบริษัทอย่างรุนแรงในชมพูทวีปในขณะนั้น

นอกจากนี้ เมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับข้อร้องเรียนเกี่ยวกับการกระทำผิดพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้ายังทรงให้มีศาลสงฆ์ภายในบริเวณวัดพระเชตุวัน โดยทรงมอบให้พระอุบาลีเป็นประธานในการสืบสวนสอบสวน และไต่สวนตามกระบวนการพิจารณาให้ความยุติธรรม ก่อนที่จะทรงบัญญัติเป็นพระวินัยใช้บังคับพระภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์

ด้วยเหตุนี้ การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการของกลุ่มองค์กรที่มีการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมลงมือปฏิบัติ โดยมีความเข้าใจปัญหาของตนและตระหนักถึงสิทธิของตนที่มีต่อสิ่งนั้น ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยวิธีการที่บุคคลได้รับข้อมูลใหม่ที่ช่วยเพิ่มอำนาจ ความคิด และโอกาสได้ร่วมวิเคราะห์และตัดสินใจกำหนดเป้าหมายในกิจกรรมเหล่านั้น และเป็นกลยุทธ์ที่จะช่วยให้มีแรงจูงใจในการทำงานมากขึ้น มีลักษณะเป็นกระบวนการที่จะทำให้ผู้มีส่วนร่วมมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับงานของตน บุคลากรที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ อาจมีความผูกพันในการทำงานยิ่งกว่าการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้นการเข้าไปมีส่วนร่วมจะทำให้บุคลากรเกิดทัศนคติต่อการดำเนินงานและเป้าหมายขององค์กรดีขึ้น ส่งผลให้บุคคลเกิดความพอใจในการทำงาน มีแรงจูงใจ และมีความผูกพันที่จะมุ่งสู่ความสำเร็จในการทำงาน ตลอดจนทำให้เขาได้รับการยอมรับ (Recognition) มีความรับผิดชอบ (Responsibility) และเกิดความนับถือตนเองมากขึ้น (Self-esteem) (John W. Newstrom and Davis Keith, 1997: 43)

ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรอย่างมีนัยสำคัญที่สุดไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมแบบทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้ ขึ้นอยู่กับสถานะของแต่ละบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์กรนั้น โดยการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกขององค์กรเกิดทัศนคติและความเข้าใจต่อการบริหารงานขององค์กรดีขึ้น ส่งผลให้เกิดประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลต่อการขับเคลื่อนองค์กรสู่ความเจริญเติบโตและความมั่นคงอย่างยั่งยืน

แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมได้เข้ามามีบทบาทสำคัญตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ที่มุ่งเน้นคนเป็นสำคัญมากกว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อส่งเสริมให้ทุกคนทุกภาคส่วนในสังคมเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา และทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมและเป็นเหตุจูงใจให้คนในสังคมร่วมกันในการกระทำกิจกรรมต่างๆ ทางสังคมร่วมกัน การมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้สังคมองค์กรต่างๆ ในชุมชน และประชาชนมีบทบาทหลักตามสิทธิหน้าที่ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ วางแผน การร่วมปฏิบัติ และการรับผิดชอบในผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมทั้งส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงาน เพื่อเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ

2. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ รวมทั้งค่านิยมของประชาชน เป็นเครื่องชี้นำตนเองให้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นริเริ่มสร้างสรรค์ การกระทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมเกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วยความสมัครใจ และทัศนคติได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถแยกประเด็นสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากเป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ดังนี้ 1. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของเหตุผล 2. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของค่านิยม 3. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของประเพณี 4. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของความผูกพัน ความสนใจ (สุชาติ จักรพิสุทธิ์, 2547: 18-23)

การมีส่วนร่วมเป็นการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้เข้าร่วมการตัดสินใจที่เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผิน แต่เป็นการเข้าร่วมด้วยความจริงใจ และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายของโครงการ และยังได้ให้หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมไว้ 8 ประการ ดังนี้

1. ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ เพราะถ้ามนุษย์ไม่มาร่วมคิด ร่วมรับรู้ หรือเข้าใจเพียงพอก็อาจไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร หรืออาจใช้เพื่อทำลายเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองและสิ่งแวดล้อมได้

2. เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน

3. เชื่อว่าทุกคนไม่ได้ชั่วตั้งแต่เกิด โดยเหตุที่เขาอาจจนอยู่นั้น มิใช่จากกรรมเก่า

4. เชื่อว่าชาวชุมชนต่างๆ มักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง บางเรื่องที่ชาวชุมชนยึดถือจึงต้องค่อยๆ ให้ปรับตัวผสมผสานกับวิทยาการภายนอก
5. เชื่อว่าตนต่างกับชาวบ้านอยู่ไม่น้อยและชาวบ้านเองก็แตกต่างกันอยู่บ้าง
6. ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของตนให้ได้ดี ถ้าได้รับโอกาสที่จะร่วมคิด ร่วมเข้าใจ และร่วมจัดการเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม
7. อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบโดยตรง คือ มีส่วนร่วมโดยตัวบุคคล และแต่ละบุคคล หรือประชาชนก่อตั้งองค์กรขึ้นมามีส่วนร่วม หรือให้มีตัวแทนมามีส่วนร่วมโดยอ้อม ซึ่งย่อมขึ้นอยู่กับ บริบทของแต่ละพื้นที่
8. การมีส่วนร่วมยังมีเพิ่มขึ้น เมื่อมีสภาพที่เหมาะสม คือ ประชาชนในท้องถิ่นมีความรู้สึกว่าเขาได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง มีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาค และได้รับความจริงใจให้มีส่วนร่วม ต้องมีความสามารถพอที่จะมีส่วนร่วมด้วยได้ มีการสื่อสาร 2 ทาง เพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับรู้ ข้อมูลอย่างถูกต้อง และสมบูรณ์ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมรับทราบ ร่วมคิดมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการมากยิ่งขึ้น เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้วไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงานหรือทางสังคมให้ลดน้อยลง ไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากกว่าผลตอบแทนที่เขาประเมินว่าจะได้รับ และต้องมีกลวิธีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการและผู้มีส่วนได้เสียเป็นอย่างดี (รินทรชัย พัฒนพงศา, 2547: 14-15)

รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น นักวิชาการหลายท่านที่ได้จำแนกแนบไว้หลายท่าน เช่น การจำแนกตามมิติระดับการมีส่วนร่วมใน 3 รูปแบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งรู้สึกด้อยอำนาจกว่า มีทรัพยากร หรือความรู้ ด้วยกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นต้น
2. การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการกำหนดนโยบายของรัฐ โดยไม่รู้จักความต้องการของประชาชน ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นเพียงประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางส่วน บางเรื่องเท่านั้น
3. การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนาด้วยความเท่าเทียมกันทุกฝ่าย จะเป็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริงของประชาชนตามแนวความคิดและหลักการพัฒนาชุมชน เมื่อนำมาใช้ในการเรียนรู้จะสนับสนุนและส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ (เฉลียว บุรีภักดิ์, 2545: 115)

นักวิชาการหลายท่านยังเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. การเข้าร่วมประชุม อภิปราย ทุกเถียงปัญหา เพราะสอบถามความเห็น
2. การทุกเถียง เป็นการแสดงความคิดเห็นโต้แย้งตามวิธีการประชาธิปไตย
3. การให้คำปรึกษาแนะนำ และประชาชนต้องร่วมเป็นกรรมการ
4. การสำรวจ เป็นวิธีการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ในเรื่องต่างๆ อย่างทั่วถึง

5. การประสานงานร่วม เป็นกรรมวิธีที่ประชาชนเข้าร่วม ตั้งแต่การเริ่มคัดเลือกตัวแทนกลุ่มในการบริหารจัดการ

6. การจัดทัศนศึกษา เป็นการให้ประชาชนได้เข้าร่วมตรวจสอบข้อเท็จจริงก่อนมีการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง

7. สัมภาษณ์หรือพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำ รวมทั้งประชาชนที่ได้รับผลกระทบ เพื่อหาข้อมูลข้อคิดเห็นที่แท้จริงของความต้องการ

8. การไต่สวนสาธารณะ เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มได้ร่วมแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายกฎระเบียบในประเด็นต่างๆ ที่กระทบต่อประชาชนโดยรวม

9. การสาธิต เป็นการใช้เทคนิคการสื่อสารทุกรูปแบบ เพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารให้ประชาชนได้รับทราบอย่างทั่วถึงและชัดเจน

10. การรายงานผล เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ทบทวนและสะท้อนผลการตัดสินใจ หากมีการเปลี่ยนแปลงก็สามารถแก้ไขได้ทันที่ (โกวิท พงงาม, 2545: 11)

นักวิชาการได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) โดยผ่านองค์กรที่จัดตั้งโดยประชาชน (Inclusive organization) การรวมกลุ่มเยาวชนต่าง ๆ

2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative organization) กรรมการของกลุ่มหรือชุมชน

3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยเปิดโอกาสให้ (Open Participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non-representative organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงาน ที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไหร่ก็ได้ทุกเวลา (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2547: 179)

ดังนั้น รูปแบบในการมีส่วนร่วม จำแนกได้ ดังนี้

1. รูปแบบของการสร้างกฎเกณฑ์กติกาจะเป็นสิ่งที่มีค่าและสามารถใช้ควบคุมสังคมให้อยู่ได้ด้วยความสะดวก

2. รูปแบบการสร้างเครือข่ายเนื่องจากปัญหา ดังนั้นรูปแบบของการสร้างความร่วมมือจึงมีความสำคัญยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการรวมตัวของกลุ่มตัวแทนประชาชน ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาที่เป็นองค์กรของประชาชน หรือเป็นองหรือเป็นรูปแบบองค์กรเอกชนที่มีลักษณะเฉพาะมากยิ่งขึ้นก็ตาม

3. การจัดตั้งกลุ่มเฉพาะกิจในการศึกษาและติดตามปัญหาที่คาดว่าจะเกิด การดำเนินกิจกรรมหรือโครงการหนึ่งที่อาจส่งผลกระทบต่อชุมชน ประชาชนในท้องถิ่นนั้นอาจมีการรวมตัวกันและจะตั้งผู้แทนในการศึกษาติดตามปัญหา เพื่อแสวงหาความร่วมมือในการยับยั้งปัญหา และให้เกิดพลังอำนาจของข้อมูลข่าวสารในการเจรจาต่อรองอีกด้วย

4. การจัดประชาพิจารณ์ กรณีที่เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชนที่เกี่ยวข้องนโยบาย หรือโครงการที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่น ประชาชนในชุมชนควรมีสิทธิ์ในการร่วมตัดสินใจด้วย เพราะจะเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการจัดเวทีแสดงความคิดเห็นกัน ที่เรียกว่า ประชาพิจารณ์ หรือที่บางท่าน เรียกว่า การไต่สวนสาธารณะ ในการจัดประชาพิจารณ์ที่ดีควรมีลักษณะที่เป็นกลางและมีเหตุผล ควรมีการเตรียมข้อมูลโดยองค์กรที่เป็น

กลาง ที่มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจ จะต้องให้ความสนับสนุนด้านข้อมูลและเปิดเผยข้อมูล โดยความโปร่งใสและใช้เวลาทุกฝ่ายศึกษาข้อมูลอย่างเพียงพอ

สรุปได้ว่า รูปแบบการมีส่วนร่วม เริ่มจากการศึกษาข้อมูล หาสาเหตุ พิจารณาตัดสินใจเลือกแนวทางการดำเนินการ หรือปฏิบัติงาน และสิ้นสุดที่การติดตามประเมินผล โดยการดำเนินการที่ให้ประชาชนในชุมชนนั้นๆ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ในฐานะเจ้าของชุมชนหรือทรัพยากร ได้มีส่วนร่วมในการพิจารณาและมีส่วนร่วมตามกระบวนการในทุกขั้นตอน หรือมากขึ้นตอนให้มากที่สุด มิใช่มีส่วนร่วมเพียงขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง ก็จะช่วยลดความขัดแย้งและสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในทางที่ประสบผลสำเร็จได้ และเกิดผลดีตรงต่อความต้องการของชุมชน

กระบวนการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง อาจมีส่วนร่วมในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง หรือหลายขั้นตอน หรือทุกขั้นตอนก็ได้ โดยแบ่งเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ตามประเภทของกิจกรรมไว้แตกต่างกัน ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นขั้นตอนที่แสดงวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ที่ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ทั้งนี้ มีองค์กร หน่วยงาน นักวิชาการ ได้เสนอแนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ในประเด็นต่างๆ หลายทัศนะ แต่ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ตั้งแต่ขั้นตอนเริ่มต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ทั้งนี้ องค์กรอนามัยโลก (WHO and UNICEF) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1) การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดอันดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการให้ทรัพยากร กำหนดวิธีติดตามประเมินผล และประการที่สำคัญ คือ ต้องตัดสินใจด้วยตนเอง

2) การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการ และบริหารจัดการการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงิน

3) การใช้ประโยชน์ ประชาชนต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม

4) การได้รับประโยชน์ ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือในรูปแบบวัตถุก็ได้ (WHO and UNICEF, 1981: 41)

นักวิชาการเห็นว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริงในการพัฒนาของประชาชนนั้น ควรจะมี 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ ถ้าหากไม่ทราบปัญหาและไม่เข้าใจสาเหตุของปัญหา การดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหา ย่อมไม่เกิดประโยชน์และไม่เห็นความสำคัญ

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนกิจกรรมการวางแผน เป็นการช่วยให้รู้จักวิธีคิดและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน คนที่ยากจนก็สามารถลงแรงช่วยได้ ทำให้สามารถคิดต้นทุนการดำเนินการได้ด้วยตนเอง และเรียนรู้กิจกรรมอย่างใกล้ชิด

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ถ้าไม่มีการติดตามก็จะไม่ทราบว่าการดำเนินงานนั้นประสบความสำเร็จหรือไม่อย่างไร (โกวิท พวงงาม, 2545: 8)

จากแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งหมด สรุปได้ว่า ขั้นตอนของการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนนั้นมี 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1.การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา และแนวทางแก้ไข 2.ตัดสินใจกำหนดความต้องการ 3.ลำดับความสำคัญ 4.วางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ ประสงค์ วิธีการแนวทางการดำเนินงาน ทรัพยากร 5.ดำเนินงานตามโครงการ และ/หรือ สนับสนุนการดำเนินงาน 5.ประเมินผล

สรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วม เป็นขั้นตอนที่แสดงวิธีการและแนวทางการดำเนินงานที่ประชาชน สามารถเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมของชุมชน ตั้งแต่การศึกษาปัญหา การวางแผนแก้ปัญหา การบริหารการใช้ทรัพยากรในการแก้ปัญหา การรับประโยชน์จากการแก้ปัญหาทั้งส่วนตนและสังคม

ปัจจัยจิตวิทยาที่มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วม

การที่คนในสังคมจะมีส่วนร่วมนั้น และจะได้รับความร่วมมือหรือไม่อย่างไร มีหลายสาเหตุหลายปัจจัย เช่น กฎระเบียบของสังคม ภาวะผู้นำของบุคคล และสภาพแวดล้อมในสังคม ดังนั้นปัจจัยพื้นฐานในการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ

1) ปัจจัยของสิ่งจูงใจ จากสภาพความเป็นจริงของชาวบ้านที่จะเข้าร่วมกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งทั้งในแง่การร่วมแรง ร่วมทรัพยากร หรืออื่นๆ นั้นมีเหตุผลอยู่ 2 ประการ คือ

(1) การมองเห็นว่าจะได้รับประโยชน์จากสิ่งตอบแทนในสิ่งที่ตนทำไป ซึ่งถือเป็นเรื่องการกระตุ้นให้เกิดสิ่งจูงใจ

(2) การได้รับคำบอกกล่าวหรือชักชวนจากเพื่อนบ้านให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องของการก่อให้เกิดสิ่งจูงใจ

2) ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม แม้ว่าชาวชนบทเป็นจำนวนมากจะเห็นประโยชน์ของการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา แต่ก็ไม่อาจเข้าร่วมกิจกรรมได้ เนื่องจาก การเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มิได้จัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ ลักษณะการทำงาน กฎระเบียบ แบบแผน เป็นต้น ดังนั้นปัจจัยพื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม จึงควรมีลักษณะ

(1) เปิดโอกาสให้ทุกคนและทุกกลุ่มในชุมชน มีโอกาสเข้าร่วมในการพัฒนาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการเข้าร่วม อาจอยู่ในรูปของการมีส่วนร่วมโดยตรง หรือโดยมีตัวแทนก็ได้

(2) ควรมีกำหนดเวลาที่แน่ชัด เพื่อให้ผู้เข้าร่วมสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้

(3) กำหนดลักษณะกิจกรรมที่แน่นอน

3) ปัจจัยในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม โดยปกติที่ผ่านมาในกิจกรรมหนึ่ง ๆ แม้ว่าประชาชนจะเห็นด้วยและมีโอกาสเข้าร่วม แต่ไม่อาจกำหนดเป้าหมายวิธีการ หรือผลประโยชน์ของกิจกรรมเพราะสิ่งเหล่านี้เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กระทำ โรเจอร์ (Roger) กล่าวว่า ปัจจัยที่เป็นแรงกระตุ้นให้บุคคลเป็นตัวตัดสินใจเข้าร่วมกระทำกิจกรรมใหม่ ๆ ในชุมชนหรือยอมรับสิ่งใหม่ ๆ คือการติดต่อสื่อสารและลักษณะส่วนตัวของบุคคลนั้น ๆ

4) ปัจจัยช่องทางการสื่อสาร เป็นวิธีการที่ผู้ส่งข่าวสารไปยังผู้รับสารใน 2 ลักษณะ คือ

(1) ช่องทางการสื่อสารมวลชน (Mass Media Channel) เป็นวิธีการถ่ายทอดข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร หรือหนังสือประเภทอื่น ๆ เช่น ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ ซึ่งมีความสำคัญในการเพิ่มความรู้ กระจายข่าวสาร สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคคลได้

(2) ช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal channel) เป็นการติดต่อระหว่างบุคคล เพื่อถ่ายทอดข่าวสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติได้มากกว่าสื่อประเภทอื่น ๆ

5) ปัจจัยเกี่ยวกับลักษณะส่วนตัว(Person Characteristic) ประกอบด้วย อายุ สถานภาพทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจ รายได้ ขนาดที่ดิน และความสามารถเฉพาะอย่าง รวมถึงระดับการศึกษา (सानิตย์ บุญชู, 2545: 10-11)

ปัจจัยจิตวิทยาที่มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่

1. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์

2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจ

3. อำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ เช่น บีบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส เป็นต้น (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2543: 183)

การมีส่วนร่วมในลักษณะของการให้ความร่วมมือ หรือการสนับสนุนขอความร่วมมือร่วมใจ และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาต่าง ๆ โดยการกระจายอำนาจ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนแต่ละท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างใกล้ชิดและมีคุณค่า และคุณประโยชน์จำแนกการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ

1. ในด้านรูปธรรม หมายถึง การมีส่วนร่วมในความสำเร็จทางด้านการพัฒนาด้านวัตถุ อันได้แก่ ถนน หนทาง คูคลอง เขื่อนเก็บน้ำ

2. ในด้านนามธรรม หมายถึง ความสำเร็จในการพัฒนาจิตใจ โดยทำให้ประชาชนเกิดความรักใคร่ สัมผัสสามัคคี รู้จักการทำงานร่วมกันเป็นทีมและยอมรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และสร้างจิตสำนึกให้รู้ว่ามีคุณค่าต่อการสร้างสันติภาพให้แก่อท้องถิ่น และจะก่อให้เกิดความผูกพันรักใคร่หวงแหนท้องถิ่นและชุมชนของตนเอง (เสนห์ จุ้ยโต, 2548: 42)

ดังนั้น กระบวนการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก เช่น ปัจจัยสภาพแวดล้อมของสังคม กฎระเบียบ กฎเกณฑ์ของสังคม ซึ่งแต่ละคนอาจจะมีประสบการณ์ต่างกันไป การที่จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจและนำไปสู่การมีส่วนร่วมนั้น ผู้ที่ขอความร่วมมือจะต้องให้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่ทำให้เขาเกิดความรู้ความเข้าใจว่า หากมีการร่วมมือเกิดขึ้นจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตัวเขาด้วย และสภาพแวดล้อม ความจำเป็นในแต่ละสังคมก็ต่างกันออกไป โดยมีปัจจัยทางจิตวิทยา คือ แรงจูงใจ ความพึงพอใจ เป็นฐานที่ทำให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจริงและมีประสิทธิผลจริง

ปัจจัยพุทธจิตวิทยาที่มีผลกระทบต่อกระบวนการมีส่วนร่วม

ปัจจัยพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วมมีหลายปัจจัย แต่ที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอในที่นี้ ได้แก่ หลักสาราณียธรรม 6 คือ 1) เมตตากายกรรม 2) เมตตาวจีกรรม 3) เมตตามโนกรรม 4) สาธารณโภคี 5) สีลสามัญญตา 6) ทิฏฐิสามัญญตา หลักธรรมทั้ง 6 ข้อนี้เป็นหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงเป็นหลักการอยู่ร่วมกันด้วยเมตตา (ที.ปา.,11/317/257)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า สาราณียธรรม 6 ประการนี้มีคุณ คือ เป็นสาราณียะ ทำให้เป็นที่ระลึกถึง เป็นปิยกรณ์ ทำให้เป็นที่รัก เป็นศุภกรรม ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ความกลมกลืนเข้าหากัน เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี และเอกภาพ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน คือ เป็นหลักธรรมที่เสริมสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัวพึงปฏิบัติตาม หลักอยู่ร่วมกันได้แก่

1) เมตตากายกรรม ทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ ด้วยความเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

2) เมตตาวจีกรรม พูดต่อกันด้วยเมตตา คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน หรือแนะนำ ตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

3) เมตตามโนกรรม คิดต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

4) สาธารณโภคี ได้มาแบ่งกันกินกันใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคกันทั่วถึง

5) สีลสามัญญตา ประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริต ดึงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

6) ทิฏฐิสามัญญตา ปรับความเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพ รับฟังความคิดเห็น มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้หลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดีงามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

ดังนั้น ปัจจัยพุทธจิตวิทยาที่จะทำให้การมีส่วนร่วมเป็นการมีส่วนร่วมที่มีคุณธรรมจริยธรรม กำกับให้เกิดการมีส่วนร่วมที่ทำงานสัมฤทธิ์ชีวิตที่รื่นรมย์ เกิดความสมดุลทางกายภาพและชีวภาพอย่างแท้จริงและยั่งยืน การมีส่วนร่วมนั้นต้องตั้งอยู่บนปัจจัยทางพุทธจิตวิทยา 6 ประการ คือ

1) เมตตากายกรรม มีส่วนร่วมการแสดงออกทางการกระทำด้วยเมตตา ได้แก่ การแสดงความมีน้ำใจ ช่วยเหลือชวนช่วยในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ควรของเพื่อนภิกษุสามเณร ของเพื่อนอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ไม่ว่าจะป็นทั้งต่อหน้าและลับหลังก็ตาม

2) เมตตาวจีกรรม มีส่วนร่วมการแสดงออกทางด้วยเมตตา ได้แก่ การพูดวาจาที่เป็นคำสัตย์ คำจริง คำสามานสามัคคี กระชับสามัคคี พูดแต่คำไพเราะอ่อนหวาน และคำที่มีประโยชน์ นั้นเป็นคำที่มีพื้นฐานมาจากเมตตาต่อคนที่ตนพูดด้วย และคนที่พูดถึง พูดต่อหน้าอย่างไร ลับหลังก็ต้องพูดอย่างนั้น ลับหลังอย่างไร ต่อหน้าเขาต้องพูดอย่างนั้น

3) เมตตามโนกรรม มีส่วนร่วมการแสดงออกทางความคิดด้วยเมตตา ได้แก่ การตั้งความรู้สึกลงในคนและสัตว์ทั้งหลายว่า ชีวิตแต่ละชีวิตไม่ต้องการความทุกข์ แต่ต้องการความสุขฉันทิ เพราะฉะนั้นขอให้บุคคลนั้นๆ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ประทุษร้ายกัน ให้แต่ละคนอยู่ดีมีสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน เมื่อจะคิดถึงใครก็ตาม ไม่ได้จำเพาะเจาะจงว่าเป็นภิกษุ สามเณรเท่านั้น ให้คิดถึงกันด้วยเมตตา เพราะพร้อมที่จะแสดงออกทางกาย ทางวาจา ทั้งต่อหน้าและลับหลังบุคคลเหล่านั้น

4) สาธารณโภคี มีส่วนร่วมด้วยการรู้จักแบ่งปันลาภที่ตนได้มาในทางที่ชอบไม่หวังไว้บริโภคนเฉพาะตนหรือพรรคพวกตนเท่านั้น แต่ต้องรู้แบ่งปันเป็นลักษณะ Profitsharing ร่วมรับผลประโยชน์ในสัดส่วนที่ไม่เอาเปรียบกันและกันของคนในสังคม ซึ่งนี่เป็นฐานสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งด้วยความเอื้อเพื่อแบ่งปัน สงเคราะห์ อนุเคราะห์ เฉลี่ยความสุขให้แก่กัน และกันอย่างทั่วถึง

5) สีสสามัญญตา มีส่วนร่วมด้วยการรักษาระเบียบ กฎเกณฑ์ กฎหมายของสังคม ด้วยการบังคับการใช้อย่างเท่าเทียม โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือความสงบสุขและศีลธรรมอันดีงามของสังคม ทำให้ทุกคนได้รับการรับรองและเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกทางกาย วาจา และใจอย่างเท่าเทียมกัน ต้องใช้กฎหมายรักษาคุ่มครองคนดี และลงโทษคนไม่ดีที่มีพฤติกรรมที่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง ส่วนรวม และสังคมไม่ให้เกิดความสงบสุขและสันติ

6) ทิฏฐิสามัญญตา มีส่วนร่วมด้วยการมีความเห็นร่วมกันกับสมาชิกในองค์กรหรือในสังคม ยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างต่าง เคารพความหลากหลายในความคิดเห็นของสมาชิกในสังคมด้วยเหตุ และผล ด้วยความเป็นประชาธิปไตย ถ้าเป็นความเห็นเกี่ยวกับกฎหมาย ก็ต้องเอากฎหมายเป็นมาตรการกำหนดตัดสินว่า ความเห็นของใครถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมะ ก็ตรวจสอบเทียบเคียง ตรวจสอบด้วยหลักธรรมะ ว่าข้อนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างไร แล้วก็หาจุดกลางทางความคิดมาพบกันที่นี้ แต่บางอย่างเป็นเรื่องของกิจการ การงาน หรือแม้แต่เรื่องความเห็นทั่วไป อาจจะมีขัดแย้งในหลักการ และวิธีการบางอย่าง แต่ว่าสามารถประสพผลเช่นเดียวกันได้ ก็ต้องประนีประนอมกัน

บทสรุป

ตามสัญญาตญาณของคนที่อยู่ร่วมกันนั้น ย่อมปรารถนาที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์กรหรือของสังคม ด้วยความต้องการความรัก ความอบอุ่น ความปลอดภัย ต้องการสิ่งที่พึงพาอาศัย ต้องการการพักผ่อนหย่อนใจ ต้องการให้มีสันติภาพในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นลักษณะความเรียกร้อง ความต้องการตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต ในทางพุทธศาสนากลุ่มพุทธบริษัททั้งฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิต เมื่อมาอยู่ร่วมกันในวัฒนธรรมของชาวพุทธแล้ว จำเป็นที่จะต้องอยู่ด้วยความมีคุณธรรม เป็นจุดกลางทางความคิดที่มาพบกัน โดยการปลูกฝังให้เกิดความรัก ความเคารพต่อกัน ซึ่งความรักความเคารพต่อกันนั้น เป็นผลซึ่งจะเกิดขึ้นจากการแสดงความมีน้ำใจตามหลักสาราณียธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ทำร่วมกันของหมู่คณะ ดังนั้น เมื่อหมู่คณะมีความรักความเคารพต่อกันในรูปของการสงเคราะห์อนุเคราะห์ต่อกัน การทะเลาะวิวาทกันก็จะไม่เกิดขึ้น ความสามัคคีซึ่งเป็น

ผลที่พึงปรารถนาของหมู่คณะจะบังเกิดขึ้น นำมาซึ่งเอกภาพ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในองค์กร หรือสังคม ที่ประกอบด้วยสมาชิกที่คิด พูด และทำดีต่อกัน รู้จักแบ่งส่นปันส่วนผลประโยชน์กันและกัน ปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีของสังคม และยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างอย่างมีเหตุมีผลด้วยเมตตาจิต

เอกสารอ้างอิง

- โกวิทย์ พวงงาม. (2545). *การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน*. ม.ป.ท.
- เฉลียว บุรีภักดี และคุณอื่นๆ. (2545). *ทรัพยากรมนุษย์กับการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏธนบุรี.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. (2547). *กลวิธีแนวทาง วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภากการพิมพ์.
- เนตินา โปธิ์ประสระ. (2541). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมและความผูกพันต่อองค์การของพนักงาน: ศึกษาเฉพาะกรณีบริษัทสิทธิผล 1919 จำกัด*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2547). *ธรรมนุญชีวิต*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2439). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รินทร์ชัย พัฒนพงศา. (2547). *การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง*. เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์.
- วันชัย วัฒนศัพท์. (2552). *คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า และ มูลนิธิเอเชีย.
- สานิตย์ บุญชู.(2545). *การพัฒนาชุมชน : ชุมชนศึกษาและวางแผนโครงการ*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุชาดา จักรพิสุทธิ์. (2547). *การศึกษาทางเลือกของชุมชน*. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. มิถุนายน-สิงหาคม.
- เสน่ห จ้อยโต.(2548). *องค์การสมัยใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- Newstrom, John W. and Davis Keith. (1997). *Organizational Behavior : Human Behavior at Work*. New York : McGraw-Hit Higher Education.
- WHO and UNICEF. (1981). *Report of the International Conference on Primary Health Care*. New York : N.P. Press.